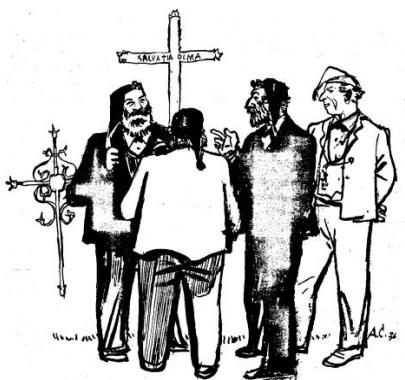

Dialect da Tujetsch

Tedlar il dialect tuatschin

registraziun 1926 da
Baseli Berther, Dieni
(1887-1970),
pur ed anteriur president
communal.

Duas detgas en lungatg tuatschin

El cazè ded aur

In dé era 'l tgavrèe sel crap de buna véglia sut Siala. I èer' in artg sul Rain via. E lu ò 'l tgavrèe viu la dunna véglia, tge stèeva sut el crap ain, ed ell' ò detg li el: sche 'l pussi trà in cazè sugl artg sédòora, schè végni anavuus in ded aur. Mu 'l tgavrèe ò tertgau: sche 'l tili in cazè sédòora, sche vagi el mu in cazè plé, ad el ò betga tratg.

Il dialect da Tujetsch ei la varianta regionala che sedifferenziescha il pli fetg dil lungatg da scartira sursilvan. Las atgnadads dialectalas principalas schain ella pronunzia, ellas fuormas ed els plaids, ein pia foneticas, morfologicas e lexicalas. Las atgnadads per propi ein exclusivas e limitadas sin Tujetsch, mo bia fuormas tuatschinas cumparan era en l'ulteriura Romontschia, seigi enta Medel ni el Grischun central ed ell'Engiadina. Las atgnadads tuatschinas ein meins fermas sisum la Val Tujetsch, damai che Selva e Tschamut s'accordan pli fetg cul dialect da Mustér.

Atgnadads foneticas

Ina dallas principalas atgnadads consista ella **diftongaziun** dils vocals. Ils **diftongs** ni vocals dubels ein el tuatschin pli numerus ni differents da quels el sursilvan da scartira.

- Il diftong **-ái-** enstagl dil sempel **-e-** cunzun en finiziuns ni suffixs:
 - els infinitivs da verbs sco *duair, plaschair, schair, vulair* enstagl da *duer, plascher* (pronunzia *plischer*), *scher, vuler* (**-r** final generalmein met),
 - en plaids sco *nair, vair* enstagl da *ner, ver* ed el num local *Mustair* enstagl da *Mustér*,
 - en substantivs sco *bastimain, leghermain, piemain* enstagl da *bastiment, legherment, pigiamet* (**-t** final generalmein met),
 - en plaids sco *ain, ainta, dadains, aindadains* enstagl da *en, enta, dadens, endadens*,
- il diftong **-iá-** enstagl dil sempel **-e-** en plaids sco *ansiamen, cuntianz, dianter e dianterain, marianda, miasa, sianter* enstagl da *ensemén, cuntenz (cuntent), denter e denteren, marenda, mesa, suenter*,
- il diftong **-ué-** enstagl da **-úo-** en plaids sco *buép, nuét, uést* enstagl da *buob, nuot, uost*,
- il diftong **-éi-** enstagl da **-e-**, **-ie-** en plaids sco *cascheil, eir, greiv, neiv, peida, reiven* enstagl da *caschiel, ier, grev, niev, peda, rieven*,
- il diftong **-áu-** enstagl dil sempel **-o-** avon **-n-** en plaids sco *avaun, pardanaunza, taun, uffau, vaunza* enstagl da *avon, perdanonza, ton, affon, vonza*.

In'otra impurtanta atgnadad consista ella **palatalisaziun**, vul dir ella pronunzia che aulza la lieunga e strocla ella encunter il palat ni tschiel dalla bucca, producend aschia ils suns **palatals**. Ella pertucca vocals e consonants e mida **-a-** tier **-e-** (aviert, sco tudestg *mähen, Fräse*), ed en contact cun lez **-c-** tier **-tg-**, **-g-** tier **-gi-** ni **-j-**:

- **-e-** aviert enstagl dad **-a-** en contact cun consonant palatal:
 - els infinitivs dils verbs dalla emprema conjugaziun sco *bugner, carger, magler, pazier* enstagl da *bugnar, cargar, magliar, piztgar*,
 - en plaids sco *bie* (plural *biers*, feminin *biera*), *cugleda, jeda, tgesa, viedi* enstagl da *bia* (*biars, biara*), *cugliada, gada, casa, viadi*,
 - el num da cultira *Valtgeva* che tunass en sursilvan da scartira *Valcava*,
- perencunter agl intern da verbs da treis silbas savens **-a-** enstagl dad **-i-** avon palatal, per exempel *gartager, ramagler, schurmager*,

Platta del barlot

Sella platta del barlot vèz' ins aun oz els fastitgs de 'ls cumbels, de 'ls pais e de 'ls absaz' da 'ls cazès del striegn, tg' els sesévan sella platta e dèevan el tact li musica. Ainamiez la platta sè ai ina rusna. I schèevan, tge las stréias vaian transpurtau la platta de brlot nò da Culmatsch sen in fil.

Dapli mira era el cudisch da Tujetsch ni il text: [Il striegn dil calger](#)

surlascher enstagl da *gartegiar* (pronunzia *gartigiar*, *gartiar*), *remegliar* (pronunzia *ramigliar*), *schurmegiar* (pronunzia *schurmigiar*, *schurmiar*), *surlischar*,

- *-tga-* ni *-tge-* enstagl da *-ca-* en plaids sco *martgau*, *tga*, *tgaura*, *tgesa* enstagl da *marcau*, *che*, *caura*, *casa*,
- era *tgo-* per *co-* en plaids sco *tgomba*, *tgombra* enstagl da *comba*, *combra*,
- *gia-*, *-ge-*, *gio-* enstagl da *ga-*, *go-* en *giassa*, *varger*, *gionda* enstagl da *gassa*, *vargar*, *gonda*,
- *-j-* enstagl da *-g-* en plaids sco *lai*, *pier* (3. persuna *paia*)
- *nagin -gi-* en plaids sco *lier*, *liom*, *liongia* enstagl da *ligiar*, *ligiom*, *ligiongia*.

*Ultra dalla diftongaziun e palatalisaziun eisi **ulteriurs tratgs fonetics** che dattan la tempra speciala al dialect tuatschin:*

- *fuormas pleinas sco ora, sedora, sura* enstagl *dallas scursanidas o, siado, su*,
- *consonant sempel en aut, fautsch, tgautschas, uaut, uzar* (3. persuna *auza*) enstagl da *ault, faultsch, caultschas, uaul, alzar* (3. *aulza*),
- *dameins vocals ni miezvocals en ju, gliud, liur* enstagl da *jeu, gliud, lieur*,
- *la 3. persuna singular e plural dils verbs far, havair (per haver), ir, savair (per saver) tuna fo, ho, vo, so e fon, hon, von, son* enstagl da *fa, ha, va, sa e fan, han, van, san*,
- *semegliontamein ils adverbs locals co, lo, tscho* enstagl da *cheu, leu, tscheu*,
- *ils numns da cultira Bugnai, Urschai (Nurschai) cun finiziun -ai* enstagl da *-eu, cumpareglia Badigneu a Sagogn e Urscheu a Vuorz*,
- *cass singuls sco betg (betga), brui, ple, se ed anse, ugen, uschia* enstagl da *buc (bu, buca), brutg, pli, si ed ensi, bugen, aschia*.

Atgnadads morfologicas

- *la 3. persuna dad esser tuna sè enstagl dad ei, per exempel gevia sè 'l Toni sesfardantaus ni uschea sè 'l mitschaus* enstagl da *gievgia ei il Toni sesferdentaus, aschia eis el mitschaus*,
- *il dativ formaus cun li ni sco il genitiv cun da e buca cun a, pia la femna ho engraziau li el, ju ha detg li Paul* enstagl da *la femna ha engraziau ad el, jeu hai detg al Paul, ni ju dun da Vus il cunti* enstagl da *jeu dun a Vus il cunti*.

Atgnadads lexicalas

- *curschauna* enstagl da *crutscha da miez (part dalla faultsch)*,
- *rasdar* (3. persuna *reisda*) enstagl da *tschintschar*, *il verb da diever pli general che risdar* (3. *resda*) *el sursilvan da scartira*.

Widmer 01-02-06